

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פינחס, תשס"ה
מספר 610

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פינחס הוא אליהו - האומנם?

ספרות המדרשים, בעיקר זו התלמודית, עסקה רבות בתיאורים משווים בין שתי דמויות מיוחדות ומסקרנות: **פינחס** המקראי אשר קינא לה' בשטים ואליהו הנביא שעמד לישראל כשלוש מאות שנה לאחר תקופתו של פינחס וקינא לה' בהר הכרמל. חז"ל מצאו בקורות חייהם של שני אישים אלה שני מוטיבים מרכזיים, שעליהם ביססו את ההשוואה בין השניים:

א. **מוטיב הקנאה לה'**

1. קנאותו של פינחס גורמת לו ליטול יזמה אישית שתוצאתה - הריגתו של נשיא שבט שמעון שסרח. קנאותו מתוארת ומוערכת בפתח הפרשה: "בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי" (כה: יא-יב).

2. קנאותו של אליהו מתחילה בעצירת הגשם ומגיעה לשיאה בהריגת נביאי הבעל בהר הכרמל. קנאותו מתוארת מפיו: "קנא קנאתי לה' א-להי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל" (מל"א יט: יד).

ב. **מוטיב השלום**

מוטיב השלום נקשר לשמו של פינחס בקשר טקסטואלי ישיר עם הקנאה. כשכר על מעשהו מעניק הקב"ה שלום לו ולצאצאיו "לכן אמר הנני נתן לו את בריתי שלום" (כה: יב).

אצל אליהו, לעומת זאת, עניין השלום אינו מופיע בהקשר למעשה הקנאות שלו ואף אינו עולה ישירות מן הכתובים, אלא מובא לראשונה בדברי הנביא מלאכי הקושר בין הברית שכרת ה' עם שבט לוי בזכות פינחס, שעיקרה **החיים והשלום**, ובין משימתו של אליהו, ששיאה הוא: "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (ג: כג-כד).

בחזון אחרית הימים אליהו הוא המשכין שלום בין עם ישראל לה'. הופעתו של אליהו משיבה את הסדר לקדמותו ומונעת אסון: "פן אבוא והכיתי את הארץ חרם" (מלאכי ג: כד), בדומה לפינחס, שעל קנאתו מעיד ה' כי מנעה כליון מבני ישראל.

הקשר שמוצא הנביא בין הברית עם פינחס ומשימתו של אליהו כמשכין שלום, על רקע קנאותם של השניים, קשר זה היה מקור השראה להשוואה שערכו חז"ל בין השניים על-פי התנהגותם ואישיותם, עד שהיו ביניהם סברו שזהות אחת להם: פנחס הוא אליהו. על כך מרמז רבי שמעון בן לקיש בדבריו:

אמר רבי שמעון בן לקיש: הוא פינחס הוא אליהו. אמר לו הקב"ה אתה נתת שלום ביני ובין ישראל בעולם הזה, אף לעתיד לבוא אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני ובין ישראל, שנאמר: 'הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא' (מלאכי ג: כג).¹

פרשני התורה תהו על כוונתו של רבי שמעון; רבים מצאו דמיון רב בין שתי הדמויות הללו, אך רק מקצתם אימצו את דברי ר' שמעון וסברו שפינחס זכה לאריכות ימים ושמו הוסב עם השנים לאליהו. חיזוק לעמדתם זו מצאו בספר שופטים: "ופינחס בן אלעזר בן אהרן עמד לפניו בימים ההם" (כ: כח). דילמה זו ביטא בדבריו

¹ **מדרש הגדול** ספר במדבר פרשת פינחס כה: יב ד"ה לכן אמר. **בתי מדרשות** ח"א לקוטים ממדרש שוחר טוב, פרק סג ד"ה אמר ר' פנחס.

הרד"ק: "ומהם אמרו פנחס הוא אליהו וכל אחד סומך אל הפסוקים בדברים רחוקים ואנחנו לא ידענו האמת".² אך בהמשך דבריו נתפס אף הוא לדעה שפינחס הוא אליהו שהיה, לדעתו, בן יותר משלש מאות שנים בעת הזו. את ההסבר לפלא הזה הוא מוצא בהבטחה: "הנני נתן לו את בריתי שלום (במ' כה: יב) ואמר, בריתי היתה אתו החיים והשלום" (מלאכי ב: ה).³

גם בקרב התנאים מצאנו דעות שונות: לדעת ר' אליעזר, היוצר סינתזה בין דברי ה' לפינחס ובין דברי הנביא מלאכי, פינחס האריך ימים, ובתקופה אחרת של חייו הוסב שמו ונקרא אליהו.⁴ מנגד ישנה הברייתא בגמרא שבה מדובר על שבעה אישים שהאריכו ימים ויחד הקיפו את כל הדורות. פינחס אינו כלול ברשימה זו, אך שמו של אליהו מופיע בה:

תנו רבנן: שבעה קפלו את כל העולם כולו: מתושלח ראה אדם, שם ראה מתושלח, יעקב ראה את שם, עמרם ראה את יעקב, אחיה השילוני ראה את עמרם, אליהו ראה את אחיה השילוני.⁵

התעלמותו של התנא בברייתא זו משמו של פינחס, אינה מותירה ספק באשר לעמדתו. כיצד, אם כן, נקשרה דמותו של פינחס עם דמותו של אליהו? זאת ועוד, קנאותו של פינחס זכתה מיד לשבח ואילו קנאותו של אליהו הובילה להפסקת שליחותו. גם בעיני חז"ל נתפסה קנאותו של אליהו כטומנת בחובה סכנה:

קשה כשאל קנאה: קשה היתה הקנאה שהכניס אליהו כנגד ישראל שנאמר: 'קנא קנאתי לה' צבאות כי עזבו בריתך וגו', היה לו לאליהו לילך למקום שעמדו אבותיו ויבקש רחמים על ישראל ולא עשה כן.⁶

התשובה לשאלה זו טמונה בניתוח אישיותם ורמתם הדתית של השניים; מאפיינים קיצוניים באישיותו של אליהו, כמו קפדנותו היתרה, מביאים אותו לאותן תגובות כלפי עם ישראל. הוא אינו נוהג כמנהג קודמיו, שלימדו סנגוריה על ישראל גם בשעות קשות, אלא נוטל לעצמו את תפקיד הקטגור, השופט ואף המוציא לפועל. לכאורה שליחותו כנביא נפגמת בלהט האמונה, שכן מטרת הנביא והנבואה היא להשיב את ישראל אל דרך האמת. אך אליהו ממקד את שליחותו בענישה הן זו הקולקטיבית, הבאה לידי ביטוי בעצירת הגשמים, והן זו האינדיבידואלית שבאה לידי ביטוי בהריגתם של נביאי הבעל כמו ידיו. תוכחתו הקשה אינה מלווה באמצעים חינוכיים-פדגוגיים; היא נעדרת כל דיאלוג בונה היוצר דינמיקה ואווירה חיובית לקראת אפשרות של חזרה בתשובה מתוך הבנה ושכנוע פנימי. קנאותו מביאה אותו להצבת רף גבוה לאמונה בה, ובהתנהגותו זו הוא מרחיק את התשובה, עד אשר אינו מבחין בהתרחשותה. ביטוי לתחושה זו מצאנו בדברי המדרש:

שלשה בנינים הם: אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן... אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן ומה נאמר שם: 'ויאמר ה' אליו שוב לדרכך דמשק'... אלא שאי איפשי בנבואתך.⁷

גם כאשר מסב הקב"ה את תשומת לבו לתשובת אחאב, הוא אינו מבחין בה. ההזדהות שלו עם רצון ה' היא מוחלטת, ואולם אמות המידה האישיות שלו הן כה מחמירות ובלתי מתפשרות עד שאף הקב"ה רואה אותן כקיצוניות מדי. חכמי המדרש מבטאים זאת בדיאלוג הבא:

ואומר קנא קנאתי לה' א-להי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל. ואומר לו, שמא בריתך עזבו? אמר לו 'את מזבחתך הרסו'. אמר לו שמא מזבחותיך הן? אמר לו 'ואת נביאך הרגו בחרב' אמר לו הקב"ה והרי אתה קיים.⁸ הסטנדרטים הגבוהים שמציב אליהו יוצרים פער בתפיסת המשימה גם בינו לבין הקב"ה, הרומז לו על כך בדרכים שונות: אותות הרוח, האש והרעש הנראים לאליהו בהר חורב והפניית תשומת לבו לתשובת אחאב, כל אלה מרמזים לו לנטוש את דרך ההקפדה המחמירה, לבחור בדרך שכנוע, "בקול דממה דקה",⁹ ולגלות סובלנות וחמלה כדרכו של אבי הנביאים, משה. המוטיבים הסוערים של רוח, רעש ואש שעל-פיהם פועל אליהו, אין בכוחם להשפיע לזמן ממושך, ודוק מדור המדבר שחוו נסים ונפלאות לרוב, ולא היה בכל אלה לחזק את האמונה בלבם לטווח ארוך. הרמב"ם ראה בתכונת הקיצוניות של אליהו, גורם ראשון במעלה להפסקת שליחותו:

ומצאנו לאליהו, זכור לטוב, מידת הכעס: ואף על פי שהשתמש בה כלפי הכופרים, ועליהם היה כועס, אבל בארו החכמים שה' הרחיקו, ואמר לו: לא יצלח לבני אדם מי שיש לו קינוי כשיעור שיש לך, שהוא ימיתם.¹⁰

² רד"ק מל"א יז: א ד"ה ויאמר.

³ רד"ק שופ' כ: כח. וכן כתב הרלב"ג: "הנה מן הראוי שנא' כי פנחס הוא אליהו כי יותר ראוי שיונח זרות אחד משיונחו שני זריות".

⁴ ר' אליעזר אומר הסב הקב"ה שמו של פינחס בשמו של אליהו ז"ל מתושבי גלעד. מלמד שעשה תשובת ישראל בהר גלעד... ונתן לו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא" ילקוט שמעוני פרשת פנחס רמז, תשעא. מדרש גדול ספר במדבר פרשת פנחס כה: יב ד"ה: לכן הנני.

⁵ בבלי, בבא בתרא קכא ע"ב, וראה שם דעת רש"י, הרמב"ן, תוספות והרשב"ם.

⁶ מדרש זוטא שיר השירים (בוכר) פרשה ח, ד"ה שימני כחותם.

⁷ מכילתא דרבי ישמעאל בא, מס' דפסחא בא פרשה א, ד"ה בארץ מצרים.

⁸ מדרש גדול פינחס כה: יב.

⁹ להבדיל מקולות הרוח, הרעש והאש שבהם פעל אליהו בהר הכרמל.

¹⁰ שמונה פרקים לרמב"ם פרק ז.

מלבד העיון בשאלת הדמיון בין אליהו לפינחס, עולה כאן שאלה אחרת: לאור דברים אלה, כיצד נקשרה דמותו של אליהו עם כל טקס דתי של עם ישראל: בברית המילה, בליל הסדר, במוצאי שבת, בברכות הפטרה, בענייני הלכה לא פתורים (תשבי יתרץ) ועוד? ההסבר המסתמן מדברי חכמים, נלמד מרמתו הדתית והדרך שבה הסתלק מן העולם:

א. דרגת האמונה והדבקות הדתית של אליהו בה, קובעות לו מקום של כבוד בתוך יחידי סגולה בעם ישראל שהם מושא להערצה של חכמינו. בהשוואות שערכו חז"ל בין דמויות שונות נמצאו מעלות רוחניות משותפות למשה ואליהו: "אתה מוצא שתי נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי, משה ראשון ואליהו אחרון ושניהם גואלים את ישראל בשליחותם, משה גאלם ממצרים בשליחות... ואליהו יגאלם לעתיד לבא".¹¹

דרגתו הרוחנית של אליהו נתפסת בעיני פרשני תורה רבים כשיאה של התעלות אנושית, ואותם יחידי סגולה שזכו להגיע אליה, נחשבים כמלאכי ה'.¹²

ב. עלייתו של אליהו בסערה השמימה, אינה יכולה שלא להותיר רושם רב על הקורא, וזאת בראש ובראשונה בשל העובדה שדרך הסתלקותו אין דומה לה בכל תיאורי התנ"ך: "ויעל אליהו בסערה השמים. ואלישע ראה והוא מצעק אבי, אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד" (מל"ב ב:יא-יב).

הסתלקות מיוחדת זו של אליהו מן העולם בעודו חי, היא נושא להערצה ומהווה כר נרחב לפרשנויות רבות היוצרות את הדמות. מסכם עבורנו הרד"ק: "ודעת המונינו גם חכמינו כי הכניסו הא-ל בגן עדן עם גופו כמו שהיה אדם הראשון קודם שחטא".¹³ על-אף היותו בן-תמותה ובעל מאפיינים אנושיים מובהקים כמו מידת הכעס, אליהו נתפס בעיני חכמים כמי שלא חטא מעולם, ובשל כך לא טעם מיתה ונלקח למקום הראוי לו בגוף ובנשמה; כשם שירד - כך עלה.

השלום והקנאה:

המפליא בסיפורם של קנאים אלה, פינחס ואליהו, שעל-אף היותם קנאים קיצוניים דבק בהם מוטיב השלום: האחד זכה לשלום באופן מידי וכתגובה למעשי הקנאה; השני נתמנה להיות משכין השלום לעתיד לבוא. הכיצד? פינחס פעל מתוך קנאה שכל-כולה לשם שמים ומתוך דאגה כנה לגורלו של עם ישראל; הוא פועל בנחישות לבלום תופעה שהתפשטה ואיימה לפרק את העם, תוך נטילת סיכון אישי למות בידי זמרי או בידי אנשי שבטו. אף-על-פי-כן, החשש מהשתרשותה של תופעת הקנאות הובילה להלכה שנקבעה לדורות: "הבועל ארמית קנאין פוגעין בו - הלכה ואין מורין כך".¹⁴ זכייתו בשלום כגמול מלמדת על סכנתה של הקנאות, שהרי השלום במקרא מורה על שלמות (Completeness), מן השורש הלשוני של"מ ומתאר מצב דיכוטומי שהוא הפך מן המלחמה. השלום מתואר כמתת א-ל ותלוי בחסדי שמיים. הענקתו לפינחס מרמזת על הרצון האלוקי לשים קץ לקנאתו ולהביאו לשלמות אישית: "בשכר שהניח כעסו וחמתו של הקב"ה בירכו במידת השלום, שלא יקפיד ולא ירגיז. ובשביל כי טבע המעשה שעשה פינחס להרוג נפש בידו היה נותן להשאיר בלב הרגש עז גם אחרי כך".¹⁵ מידת השלום תחליף את מידת הקנאה שעלולה להיות מכשלה לבעליה בהיותה תכונה אנושית עזה, הטומנת בחובה סכנות חברתיות ודתיות כאחד. כך כתב ר' יוסף אלבו בהתייחסו לסוגיה זו:

השלום המיועד אל פנחס רומז אל שלום מנוחת הנפש בעולם הבא שאין בו הפך... כי מאשר האדם מורכב משתי

כחות הפכיות: כח חמרי וכח נפשי, אי אפשר שיושג השלמות האנושי אם לא בהיות שלום והסכמה ביניהם...

וכן אמר דוד המלך עליו השלום 'שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום'.¹⁶

גם קנאה "חיובית" כקנאת פינחס טומנת בתוכה סכנה, ולכן כל קנאה, גם קנאה דתית עזה, היא מנוגדת לשלום, המבטא את שלמות המידות.¹⁷

קנאת אליהו אינה מובילה אותו להצלחות מעשיות אף שהיא נעשית לשם שמים. מידותיו הרוחניות הנעלות מונעות ממנו להצליח במשימתו, והוא מודע לכך: "כי לא טוב אנכי מאבתי" (מל"א יט:ד). הוא אינו מוסר עצמו על הצלת עם ישראל, כפי שעשה פינחס, ושכרו לא קשור בקשר ישיר לקנאותו, ומתבטא במשימתו הנצחית להשיב "לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם", ולגונן על ישראל "פן אבוא והכיתי את הארץ חרם" (מלאכי ג:כד). חלף קנאתו, הוא יסגל לאישיותו את השלום כתכונה דומיננטית ויבשר שלום לעולם. כך מסכמים חכמים

¹¹ פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה ד, ד"ה ויקח אליהו. וכן ראה דברי רד"ק במל"ב ב:א, ד"ה וילך אליהו: "כי מעלתו היתה קרובה למעלת משה רבינו".

¹² בפירושו לביטוי "וחי בהם" (ויק' יח:ה), כותב הרמב"ן: "העוזבים כל ענייני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאילו אינם גוף וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד כעניין באלהיו".

¹³ רד"ק מל"ב ב:יא.

¹⁴ בבלי, סנהדרין פא ע"ב; פב ע"א. עבודה זרה לו ע"ב.

¹⁵ הנצי"ב העמק דבר במדבר כה.

¹⁶ בספרו ספר העיקרים מאמר רביעי, פרק נא.

¹⁷ השלום הוא ממידותיו של הקב"ה, ואף שמו של הקב"ה נקרא שלום. ראה פרק השלום במסכת דרך ארץ זוטא.

את תפקידו: "וחכמים אומרים: לא לרחק ולא לקרב, אלא לעשות שלום בעולם".¹⁸ תפקידו הנצחי להפנים את השלום ייעשה בהתמדה באמצעות דמות נצחית; לא עוד דמות מקטרגת, אלא דמות חביבה המלמדת תמיד סגוריה, עד השגת היעד הנכסף - השלום בין ישראל ובין אלוקיו. מעתה, כנגד התרסתו "כי עזבו בריתך בני ישראל", נקבע לו: "חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו חכמים שיהיו עושים מושב כבוד למלאך הברית".²⁰ המשימה שלא מומשה על ידו בארץ נמסרת לו לדורות, והוא, ב"קול דממה דקה" (מל"א יט:יב) ובסבלנות מרובה, יהיה נוכח בכל טקס ואירוע דתי שישראל משבחים בו את ה', וירוה נחת מאמונתם ומסירותם.

לסיכום: שני האישים, פינחס ואליהו, פעלו בתקופות שונות, אך הדמיון באישיותם כה רב עד כי ראו בהם חכמים דמות זהה. שניהם קינאו לשם שמים מאהבת ה'. האחד - שכרו סמוך לקנאתו, השני - לדורי דורות. נתפלל כולנו שבמהרה יבוא אלינו אליהו עם משיח בן דוד.

עו"ד פינחס חליוה
מכללת אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁸ משנה עדויות פרק ח, משנה ז.

¹⁹ ראה אברבנאל בסוגיית ההשוואה בין משה לאליהו.